

PROČ JE KOMENSKÉHO LATINA BAROKNÍ

Že je Komenský barokní osobností, stává se už mezinárodně běžným *locus communis*.¹ O barokním slohu jeho Labyrintu bude po Čyževském sotva kdo pochybovat.² Totéž platí o všech jeho českých spisech alespoň potud, pokud jsou hodnotné esteticky. Zdaleka ne tak jasno je o spisech latinských, které svým rozsahem znamenají většinu Komenského díla. Že i jejich styl je — *mutatis mutandis* — téhož rázu jako styl spisů českých, to oba jmenovaní spíše odhadli než ukázali.

Pokusím se zpřesnit, v čem ta předpokládaná baroknost Komenského latiny spočívá konkrétně (*materialiter*), tj. v kterých výrazových prostředcích. Ale dříve než je začnu vyjmenovávat, pokládám za nutné upozornit, v čem ta baroknost není: odmítám zjednodušenou rovnici *baroknost = neklasičnost*. Neklasičnost zahrnuje vyjadřovací prostředky velmi rozmanité, počínajíc nepochybnými jazykovými chybami a končíc rafinovanými prostředky zralého baroka. V tomto smyslu lze Komenského lexikální i gramatické bohatství rozdělit do skupin či spíše stupňů, z nichž ty vyšší a nejvyšší budou asi představovat hledané. Ovšem soustavné roztrídění materiálu je hudbou budoucnosti; soustavný průzkum Komenského latiny nebyl ještě ani naplánován. Stupnice, kterou níže podávám, je sestavena z materiálů posbíraných příležitostně a sama patrně kusá.

1. Chybami v Komenského latině myslím především některé *anomálie syntaktické*, které sám sotva pokládal za stylisticky relevantní. Z takových je nejnápadnější neoprávněný genitiv u základních číslovek, jaký neexistoval v staré latině ani u kultivovanějších humanistů: *Filiorum Isai erant septem* „Synů Isaiových bylo sedm“ (Consultatio 1966, sv. II, sl. 123); *Declinatio est nominis per casus flexio: quorum sex sunt* (totiž v latině; Grammatica z r. 1631, str. 10n.); *Hominum tot fore, quot progeniti fuerunt — omnes enim resurgent* (Consultatio I, 1290). Není to bohe-

¹ Jako *Barockmensch* ho charakterizuje Heinrich Geissler na více místech své výborné monografie *Comenius und die Sprache*. Heidelberg 1959.

² Viz především slavnou stať: Dm. Čyževský j, *Das „Labyrinth der Welt und das Paradies des Herzens“ des J. A. Comenius. Einige Stilanalysen*. Wiener Slavistisches Jahrbuch 5, 1958, 59–85.

mismus, jak už bylo nadhazováno,³ proti tomu mluví plurální tvar přísudku; ostatně právě takový genitiv byl běžný u Komenského učitele Alsteda.⁴ Rovněž bych nepokládala za barokní prvek, užívá-li Komenský někdy místo deliberativního konjunktivu indikativu (časté *Quid facimus? Quid agimus?* ve významu Co si počneme?). Spíše barbarské než barokní jsou některé jeho ablativy absolutní, jaké holé *assumpto* (totiž *de spiritu Mose, Korespondence*, ed. Patera č. 218),⁵ nebo hrubě středověké *Recte fecistis, obsecundando vos quoque regiae voluntati* (Schola ludus III, actus II, 2 zač.; podmět *vos quoque* zůstal mimo rámeček syntaxe). Srov. i radu *non male erit senibus . . . se vivis parare sibi ultimam domunculam* (Consultatio II, 232), kde se podmět absolutního ablativu kryje s logickým podmětem celé věty *senibus*. Komenský měl snahu psát správně; uvedené a jiné podobné případy by byl jistě napravil, kdyby byl měl čas nebo kdyby na ně byl býval přesvědčivě upozorněn.

2. Ne už tak jednoznačně se lze vyjádřit o jeho anomáliích hláskoslovných. Je ovšem možné, že mu bylo — alespoň dočasně — lhostejno, píše-li klasické *obolus* nebo středověké *obulus*.⁶ Ale neskonale více nacházíme v jeho latinských textech takových dvojic, které jsou funkčně diferencovány: *Lucifer* znamená Jitřenku, *Lucifer Satana*; klasické *vindicare* mu značí „osvobodovat“, ale středověké *vindicare* (které odvozuje mylně od *vendere*) „přisvojovat si“; ciceronské *collineare, colliniare* „mířit“ je pro něho slovesem vznešenějšího stylu (v Atriu 845), souznačné středověké *collimare* slovesem běžné potřeby;⁷ už v letech čtyřicátých bylo upozorněno na rozdíl více než pravopisný mezi *auctor* „rozmnožitel“ a *author* „spisovatel“, *charitas* „láska“ proti *caritas* „drahota“ aj.⁸ Významové nebo stylistické diferencování takových už existujících dvojic, ve které se v historickém vývoji rozštěpilo slovo původně jediné, je pro Komen-

³ Při diskusi v ÚJČ 11. 5. 1965, která navazovala na můj referát *Jazyková příprava pro vydávání latinských spisů Komenského*. Viz Jazykovědné aktuality II–III, 1965, 13–16.

⁴ Byl by to tedy germanismus, jak mne upozornil při přfležitosti brněnské vědecké konference o barokní kultuře 17. 5. 1967 prof. dr. K o p e č n ý. V článku *Prolegomena k leningradské Geometrii a Kosmografii* (Sborník k sedmdesátinám prof. Ludvíkovského — Listy filologické 88, 1965, 404–413) jsem tento genitiv mylně vysvětlouvala z nepochopení latinských genitivů partitivních.

⁵ Je to reprodukce Num. 11, 25, kde má *Vulgata auferens de spiritu qui erat in Mose*. Ze holý ablativ *assumpto* není písařským ani editorským nedopatřením, potvrzuje vedle onoho *auferens* i další reprodukce téhož passu v *Consultatio II*, 405 *Accipiam de spiritu tuo et ponam in eis*.

⁶ V mluvnici *Grammatica Latina* z r. 1631 je jen *obulus* (na str. 93 dvakrát), *Index Vestibularis* uvádí oba tvary, *Lexicon Januale* 09 jen *obolus*. Tvar *obulus* má např. Komenského oblíbený autor Jan Val. A n d r e a e v dramatu *Turbo*, *Helicone* 1616, 156.

⁷ *Collimare* je Apuleiův novotvar, jinak z antiky nedoložený. S tímto slovesem splynulo klasické *colliniare* graficky, protože opisovači dostatečně nerozlišovali -ni- a -m-. Viz můj článek *O jednom nelegitimním slovese*, *Zprávy JKF* 4, 1962, 133–138 a *Některé zvláštnosti Komenského latiny*, *Listy filologické* 87, 1964, 120–125.

⁸ Bohumil R y b a, *Komenského pokrokový latinský pravopis a návrh na jeho transkripci*. *Listy filologické* 73, 1949, 241–258. Důležitý je zde zvláště Ukazatel na str. 255n.

ského příznačné a je jedním z důsledků jeho úsilí o maximum výrazových prostředků. Nešlo mu vždycky jen o pojmenovávací potřebu. Tento prvek by bylo možno pokládat za barokní, ne ovšem sám o sobě, ale teprve na pozadí skupin dalších.

3. Uvedené a jim podobné anomálie hláskoslovné jsou zároveň zpoloviny anomáliemi lexikálními. Lexikální anomálií myslím především slovo, které není doloženo ze starého věku (čili pro přísného humanistu typu Muretova bylo nepřipustné), tedy neologismus, ať už středověký, nebo renesanční, převzatý nebo Komenským vytvořený. Odezírám zde ovšem od slov, která byla v jeho době nebo v jeho kulturním okruhu pokládána za doložená a teprve později vyspělejší textovou kritikou z klasických autorů (ne vždy právem) vymýcena, jako např. oblíbené Komenského adj. *rationabilis*. Neologismy nebyly zásadně odmítány ani takovými hvězdami na filologickém nebi, jako byl G. J. Voss nebo Jos. Justus Scaliger. Oba citoval Komenský rád a požadoval, právě jako oni, aby neologismy byly tvořeny „analogicky“, tj. s použitím slovtvorných postupů klasických. Takové řečně klasické neologismy rád přejímal i tvořil; bohužel zatím nemáme prostředků, jak jeho vlastní novotvary rozeznat od převzatých. Můžeme je pouze rozpoznat od slov skutečně starověkých, ale – a to je pozoruhodné – teprve s použitím úplného slovníku latiny: tak velice se podobají klasickým a tak jsou morfologicky nasnadě a průhledné: *illatinus*, *levihabere*, *indolere*, *preculae*, *precaciuncula*, *senatulus*, *merobibulus* . . . Tato morfologická průhlednost spoluvytváří barvitost Komenského latiny a příznačně kontrastuje s těmi „barbarismy“, před kterými sám varuje: odmítá výslovně takové výpůjčky z moderních jazyků jako *perla* za klasické *margarita* (Grammatica Janualis X, 12) nebo *avisare* místo *certiorem reddere* (Grammatica elegans III, 7). Novotvary nebo barbarismy, které mají ráz čistě znakový, přejímal zřejmě jen z nutnosti (technické termíny j. *saccharum*, *cifra*, *chymicus*). Záliba v novotvarech, jak jsem to nazvala, morfologicky průzračných, tedy svým způsobem malebných, měla kořeny klasické (Plautus, Apuleius); lze v ní však spatřovat i slovtvornou hravost, ve které renesanční životní pocit už přerůstá v barokní. Podobnou hravost, a to už nesporně barokní, nalezneme v odstavci 6.

K lexikálním anomáliím, jaké byly anomáliemi i pro antické puristy, tedy k archaismům a vulgarismům, přihlednu z dobrých důvodů v odstavci o historické různorodosti Komenského vyjadřovacích prostředků.

4. Různorodost, ba nesourodost vyjadřovacích prostředků bije do očí každému, kdo začne Komenského latinské texty excerpovat. Složky jeho výraziva pocházejí z různých období vývoje latinského jazyka. Nejstarší rekvizitou je subst. *lessus*, zachované ve zlomku zákonů XII desk (tedy v textu z pol. 5. stol. př. Kr.), o kterém už Cicero si nebyl zcela jist, co znamená; Komenský si je nemálo oblíbil;⁹ nejmladší jsou jeho vlastní neologismy. To představuje časové rozpětí nějakých 2100 roků. Mezi těmito krajními póly se pohybuje (či vlní, zmítá, proudí, hýří)

⁹ Viz můj uv. článek *Některé zvláštnosti atd. a Komenského bilingva v Mausoleum Mauritianum*, Listy filologické 86, 1963, 309–314.

bízarni změň či struktura všemožných jazykových vrstev a stylů dobových, funkčních, individuálních. Tuto změň lze vyložit jen do jisté míry racionálně, v zájmu vědy (*doctrinae causá*, předml. k Theatru): tím totiž, že Komenský, chtěje slovy obsáhnout VŠE (ne arci ve smyslu encyklopedickém, ale pansofickém), potřeboval maximum výrazových prostředků, takové, o jakém se Ciceronovi a puristům ani nesnilo.¹⁰ Dále lze toto bohatství do jisté míry vysvětlit jedním z klasických zákonů estetiky, totiž neúprosným pravidlem o variaci: *Variatio delectat*: toto heslo cituje Komenský do nekonečna. Ale to říkám jen s výhradami. Klasická variatio totiž nepřekračovala Caesarovu normu, že neobvyklému slovu jest se vyhýbati jako úskalí (zachoval Gellius I, 10, 4); i nejvariabilnější antický autor zachovával alespoň jednotnou morfologii a hláskosloví. Jestliže časová spojka *quum* „když“ je archaická a *cum* pokročilá, užívá Komenský té i oné její podoby promiscue nejen v jednom a témž spise, ale i v jednom a témž odstavci. Kolísají-li plautovské rukopisy mezi formou *libet* a *lubet*, *libens* a *lubens*, lze to přičíst na vrub neustálené výslovnosti nebo opisovačům; ale u Komenského je to záměrná variace.¹¹ U něho najdeme neutrum *alphabetum* s gen. *alphabeti* právě jako nesklonné *alphabeta*, femininum *ultima colophon* (Prodromus 45) právě jako maskulinum *gloriosus colophon* (Consultatio II, 221), rčení *faciendo ex musca elephantem* (! Grammatica elegans XII, 23) právě jako přísloví *Elephantum* (!) *ex musca facit* (Lexicon atriale, str. 252). To je něco podstatně jiného než výše uvedené případy, kdy dvou variant je využito k sémantickému rozlišení; zde už běží autorovi o variaci samu o sobě, o variaci, kterou i teoreticky doporučuje (hlavně v Gramm. elegans III, 86, 3), ale která je z hlediska klasicismu vlastně nestylová. Podobně bychom marně hledali Komenského specifikum v užívání sloves, která mohou mít v mediálním významu jak archaický tvar aktivní, tak i pasivní nebo reflexivní: „mít se“ je u něho *habere* i *habere se*, „změnit se“ *mutare* i *mutari*, „pást se“ *pascere* i *pasci* atp. Táž velkorysost v syntaxi: italismy, resp. medievismy jako *cavendo*, *monstrando*, *respectando*, tedy prostředky jazyka už hodně vyvinutého, se mísí s prostředky tak archaickými, řekla bych petrifikáty, jako jsou pasivní imperativy 3. osoby; antičtí gramatikové je citují jako historickou zvláštnost; Komenský jich užívá soustavně v Pansophia Christiana, hojně v Didaktice i v Methodus linguarum novissima, alespoň sporadicky i v pozdních spisech, ba užívá jich i v plurále, což není ze starého věku doloženo vůbec: *Verbera ob doctrinam nulla infliguntor* (proti tělesným trestům ve škole, Didactica XVII, 41). Pokud jde o styly funkční, obzvláště výrazný příklad je v Latium redivivum 17: je zde užito mask. *vinus* (jinde, pokud vím, správně či spíše spisovně *vinum*), které máme doloženo jen u Petronia v Hostině Trimalchionově; u něho je to satirická ukázka nekultivované mluvy propuštěnců, u Komenského jde o kontext naprosto vážný. Ba i metafory, které v antice vyjadřovaly ironii nebo opovržení, jako *antesignanus* (Cicero o Antoniovi,

¹⁰ Před časem jsem to nazvala pansofickou latinou. Viz můj článek *Pansofická latina*, Informační bulletin pro otázky jazykové 1963, 4, 71–75.

¹¹ Přitom nelze vyloučit, že v některých jednotlivých případech zasáhl opisovač nebo sazeč.

Philippica II, 71; Apuleius o vůdci lupičů, *Metamorphoseon* VI, 11), *Corycaeus* „špeh, špicl“,¹² *pararius* „maklěř“, mohou mít u Komenského význam morálně pozitivní, ba i hluboce náboženský (*Christus salutis pararius*, *Consultatio* II, 461). V latině Komenského jsou zhusta jak dobové, tak slohové rozdíly neutralizovány.¹³ Pokud jde o nejznámější dvojici antických stylů, o tzv. *atticismus* (Komenský mu říkává *lakónismus*) a *asianismus*, vyznává se Komenský častěji z lásky k prvému (např. v předmluvě k *Theatru*), a skutečně se u něho najdou pravé perly hutného výrazu; je to zvláště tam, kde se inspiruje příslovími, Plautem, Senekou; ale prvků slohu protichůdného, té pravé komeniovské (jak by řekl Cicero) *abundantia*, se nenajde méně. Tato vnitřní rozpornost slovní zásoby, ba nepokryté zalíbení v této rozpornosti je sotva bez souvislosti s pověstnými ideovými protiklady baroka.

5. Nejvyšší syntaktický celek klasicistů, klasická ciceronská perioda, není pro Komenského ničím víc než jednou z možností, jak promluvu formovat. Teoreticky ji sice od pokročilých žáků požaduje, zejména při výkonu řečnickém a v textu vyprávěcím (*orationes, historiae*), a prakticky o ni jistě usiloval, nebo se alespoň domníval, že jeho sloh je na patričních místech periodický. Příslušné statistiky nemám. Stačí však se začíst jen do prvních odstavců jeho nejklassičtějších textů, jako jsou třeba jeho uherské slavnostní projevy nebo větší díl amsterodamských rozprav: začne periodou, nebo lépe takovým souvětím, které lze za periodu pokládat, ale velmi rychle sklouzne do rytmu jiného. Je to ten rytmus, kterého často užíval vědomě a který sám nazýval *periodicum*, např. ve své *Grammatica Latino-vernacula* 754 a 763: perioda nemá více než čtyři kóla (články), a jakmile jich je více, je to už *periodicum*; v tomto útvaru jsou jednotlivé kratší věty takřikajíc nahromaděny (*velut in congeriem ponantur*). *Periodicum* připouští výslovně i v řečech a historiích. Příklady uvádí sám, a to z učebnicových textů, z Januy uherské redakce. V těchto ukázkách jde o rytmus výkladový, učitelský, v jádře výčtový. Pozorujme např. uvedené Januy § 199:

Si attendas aetatis occupationes, Infantia seipsam ignorat, Pueritia ludicris transigitur, Adolescentia curiosis tentatur, Juventus vanis oblectatur, Virilitas laboribus fatigatur, Senectus relabitur ad priorem invalescentiam (hinc senes dicuntur repuerascere et esse bis pueri): donec senilis marcor consumat et consummet vitam; heu quam fugacem!

Každý znalec Komenského zde poznává rytmus slavné encyklopedičky *Orbis pictus*. Ale jak prozrazuje rčení o dětinství starců (je to ohlas řeckého přísloví *dis paides hoi gerontes*), závěrečné zvolání a hlavně nápadná figura *consumat et consummet*, byl tento rytmus výborně schopen i uměleckého využití. Pozorujme začátek amsterodamské rozpravy *Vita gyros*: po § 1, který se skládá z citátů v duchu Šalomounova *Vanitatum vanitas*, následuje myšlenka, že právě takový koloběh změn (*gyros, gyrationes*) může pozorovat jedenkaždý z nás ve svém vlastním životě:

¹² Viz můj uv. článek *Některé zvláštnosti* atd.

¹³ Takto věc formuloval dr. Josef Filípec při ústavní diskusi, zmíněné výše v pozn. 3.

Suam nempe adventantem et abentem generationem; suos orientes et occidentes soles; suos flantes et reflantes favonios et austros; suaque passim erumpentia rursumque cadentia flumina; et in omnibus his fatigationes suas et frustra quaesitas oculorum vel aurium saturationes; vices denique suarum quoque rerum, in gyros quosdam semper redeuntium (§ 2).

Toto periodicum nejen reprodukuje ono slavné *semotamsemotáni*, ale představuje v latinském materiálu totéž, co v českém nazval Čyževskýj „slovní řetězce“ (*Wortketten*) a v čem vidí příznačnou složku barokního slohu Labyrintu. Komenského miláček Seneka i jeho oblíbená autorita Augustin, kteří rovněž opustili klasickou periodu, mají takové řetězce jen v rudimentech.

6. Takové slovní řetězce, drobná větná kóla či kommata a vůbec princip slohové juxtapozice¹⁴ je úrodnou půdou – vcelku úrodnější než klasická perioda – pro trópy a zejména figury. Speciální prostředky estetizace jazyka, pro které nemáme vhodné jméno a kterým Komenský říkal o *r n a m e n t a o r a t i o n i s*, jsou nepominutelným předmětem každého stylistického rozboru. U barokních autorů jejich frekvence vcelku stoupá. Latinské texty Komenského jsou jimi zatíženy či vylehčeny značně. Pro stručnost se zastavím jen u dvou skupin. P ř i r o v n á n í, metafory, metonymie užívá Komenský převážně klasickým způsobem, tj. v jednom a též paragrafu podle možnosti čerpá z jedné a téže představové oblasti:¹⁵ např. označí-li jednotlivé poznatky za drahokamy (*gemmae*) a hovoří-li dále o jejich vyhrabávání ze smetiště omylů (*errationum stercus*, Methodus, Dedicatio), je to ohlas ezopské bajky o kohoutu, který vyhrabal perlu z hnoje (příměr se vrací v *Consultatio* I, 536 a II, 767). Prvý obraz je v předvěti, druhý v závěti. Poněkud jiný poměr k větnému rytmu mívá figura, ve které byl Komenský mistrem největším a kterou nelze odbýt zjednodušujícím termínem aliterace. Neodpustil si ji ani v textu učebnicovém, jak jsme viděli v Januí 199; tam bylo toto spojení *consumat et consummet* umístěno společně se dvěma jinými *elegantiae* na konci periodika. Excerptora neunaví nic tak rychle jako vypisování takových *z v u k o v ý c h f i g u r*; tolik jich je. Jiné příklady: *Imbelles et imbecilles facti, proculcamur* (*Gentis felicitas* 49); *strepitus... inter putandum et disputandum* (*Consultatio* II, 448); *cogitationes sollicitationesque et pollicitationes* (*Diatyposis* z r. 1645, str. 204); *vir... nec auri nec aurae cupidus* (totiž dr. Kozák, *Korespondence*, *Patera* č. 67);¹⁶ *Tibi, moderno rerum moderatori, Mahomedi quarto* (tureckému sultánovi, tamže, *Dodatky E*); *David*

¹⁴ O slohové juxtapozici v poklasické latině i o figurách ji provázejících jsem pojednala v monografii *Devět kapitol o tzv. stříbrném věku římské slovesnosti*, Praha, CSAV 1953, kap. IX. *Věta*. Mnohé, co tam bylo řečeno, platí mutatis mutandis o Komenském.

¹⁵ Na to nesmí zapomínat překladatel. Viz m o u recenzi zčestěné *Nejnovější metody jazyků* (Praha, SPN 1964), *Listy filologické* 89, 1966, 92–96; o metaforách na str. 95.

¹⁶ Veliká část Komenského listů je stylisticky vypracována na úrovni spisů. V citované ukázce je metaforické *aura* „van“ totéž co klasické *popularis aura*, přízeň lidu, nestálá jako počasí, korouhvička. Tvrdí tedy Komenský, že jeho spolupracovník nechce ni zisk, ni slávu.

et Salomon, reges pientissimi et sapientissimi (Via lucis XXI, 12); *turbarum sator Satan* (Angelus pacis 5); *paucis regulis, infinitis repagulis liberari* (Prodromus 21); *in ipso aditu adyta haec ingressuri monentur* (Schola pansophica II, 7, 1); *plautovské morosi morisque sui tenaces* (Dissertatio ad Vratislavienses 291); *chiasmus fundant sectas, qui quomodo se... insectilis Veritas diffundat, non intelligunt* (Dilucidatio 12); hra s homonymy *Sapiens... sub coelo sibi coelum non promittit* (Faber Fortunae 31); tzv. figura etymologica *non palaestra digladiationi, sed Templum contemplationi paratur* (Diatyposis, str. 131). Pozorujme i výčet tří stupňů „jinošské školy“: 1. *Academia*, 2. *Apodemia*, 3. *Delectus vitae* (Consultatio II, 182); řecký termín *apodemia* je tu vyvolán v život předcházejícím *academia*, jinde se „cestování“ zpravidla nazývá prostě *peregrinatio*. Řada eufonic-kých dvojic se opakuje v různých spisech, např. *voluntas – voluptas* (v tezích z etiky), *obturare – obdurare* (o odpírání pravdě), *colligere – colligare* (v úvahách o sjednocení křesťanstva), *usus et lusus* (základní pedagogické pravidlo); jsou i spojení ustálená, jako *simul et semel*, *sensim sine sensu*, *verus et severus*, *interna et aeterna*. Jak vědomě autor takového organizovaného zvukosledu užíval, je patrné i z jeho teoretických výkladů, hlavně v *Grammatica elegans*; pro náš účel nevadí, že jen menší část takové, jak sám říká, *assonantia vocum* nebo *euphonia* zahrnuje do kapitoly o figurách (IX, 9. 12. 16), kdežto většinu do oddílu *Sententiarum idiotismi* (v kap. III). Nejzajímavější je zde pro nás místo III, 77: *Sententia ex paronymis elegans est, alteri lingvae vix imitabilis. Ut: Ave Eva mater. Pontus ponte caret. Praestat bene arare, quam male orare... Non bene conveniunt in una mensa, quibus non est una mens*. Nato dodává: *Tenta id quacunque lingua, gratia peribit: quia assonantia vocum (mens et mensa, arare et orare etc.) peribit*. V jeho stylistice není uvedena jediná „ozdoba“, která by nebyla bohatě zastoupena v jeho vlastních textech. A každý čtenář zejména Atria vycítí brzy, s jakou rozkoší si autor se slovy hrál. Úmyslně pravím „hrál“: pokládal se i v tom za dítě Boží moudrosti, která si hraje na okrsku zemském (Příslaví 8, 31; místo cituje Komenský bezpočtukrát), a známe-li jeho filosofickou tezi o analogii všeho bytí, nezbývá než zhodnotit jeho eufonii slovem Geisslerovým: *keine Spielerei, sondern ein symbolischer Ausdruck göttlicher Fülle* (uv. spisu str. 103). Po stránce technické sice jeho figury připomínají především Apuleia (a je příznačné, že autora poklasického); u Apuleia jsou to však více méně prázdné atrapy; u Komenského značky jeho myšlenkového rozpětí, notový doprovod jeho metafyziky.

Na závěr nutno upozornit, že z uvedených zvláštností ani jedna není nebo alespoň nemusí být pro Komenského specifická. Není doposud, pokud vím, prozkoumán jazyk Erasmův, Vivesův, Jana Val. Andreae, o jejichž vlivu na sloh Komenského by se dalo především uvažovat. Rozhodně jsou však popsány zvláštnosti (i jiné, na které není času) pro Komenského charakteristické. A jsou, aby tak řekla, komeniovské o to víc, čím více tvoří jednotu s jeho ideami. Jsou to hlavně skupiny 4–6: bezbřehé bohatství jeho výrazových prostředků, které se přelévá přes všechny hráze věků i norem, ať už v podobě slova, věty, zvukosledu, je nepochybně záplavou – uijme odborného výrazu textologů – jeho vlastní autorské vůle. Tato autorská vůle vytváří pansofii, která je svou všelidskostí humanistická

a svou polaritou Bůh—člověk barokní, právě jako její hlasatelskou materii, jazyk, styl. Styl nespoutaný, plný protikladů a nesrovnalostí a přece plný rafinované elegance: vzdálený jakémukoliv klasicismu nebo harmonii ve školách pěstované: jediné přiměřený člověku a době v jejich divoké kráse. Není důvodu nenazývat ho barokním.

WIE DAS LATEIN BEI COMENIUS BAROCKISIERT WIRD

Zu Barockstilmitteln sollten nicht in lateinischen Werken des J. A. Comenius jene grammatische, besonders syntaktische Anomalien gerechnet werden, welche durch ungenügende Kenntnisse der lateinischen Sprache bedingt und vom Autor augenscheinlich als irrelevant angeschaut wurden; so z. B. der nicht berechtigte Genitiv bei einigen Kardinalzahlwörtern, wie *casuum sunt sex* (n. im Latein).

Sonstige Anomalien, bzw. Eigentümlichkeiten des Comenianischen Lateins können als Barockelemente gelten, und zwar entweder indirekt (d. h. unter Berücksichtigung seiner anderen, unstreitig barockalen Stilvorgänge), oder unmittelbar.

Zu den ersten gehören z. B. die Wörterpaare, von denen ein Glied klassisch, das andere mittelalterlich ist (*Lucifer-Lucifer* u. ä.); Comenius bediente sich fast systematisch beider Formen, um je zwei sich naheliegende Begriffe (sei es in semantischer, sei es in stilistischer Hinsicht) zu differenzieren. Dies stimmt mit seinem echt barockischen Drang nach einem höchst reichen Wortschatze. Dann folgen mittelalterliche und humanistische Neologismen: nur nötigenfalls benützt er solche wie *chtmicus*, *tabacus*, *saccharum* (termini technici, lauter signa rerum); mit Vorliebe spielt er aber mit jenen Neuschöpfungen, welche in ihrer Art deskriptiv sind (*levi-habere*, *illatinus*, *merobibulus*) und seinen Text plastisch und farbig machen. Vorerst ist doch die innerliche Ungleichartigkeit seiner Sprachmittel zu betonen. Nur der Variation wegen befinden sich bei ihm Dubletten wie *cūm-quūm*, *alphabetum* neutr. neben einem indecl. *alphabeta*, *habere* und *habere se* „beschaffen sein“, Italismi *cavendo* u. ä. neben den Archaismen wie Imperativus pass. in 3. Person; manche Ausdrücke, die ehemals satirisch oder ironisch waren, kommen bei ihm in ernstlichen, ja religiösen Kontexten vor, und Elemente des „attizistischen“ Stils zusammen mit den „asianischen“. Unterschiede, die zwischen den Epochen und Stilen bestanden, sind in diesem Latein neutralisiert. Dies alles muß mit den berühmten Barockkontrasten zusammenhängen.

Aus den typisch barockalen Stilmitteln fallen uns am Comenius namentlich zwei auf: 1. Sein zusammengesetzter Satz, der hie und da der klassischen Periode ähnelt, aber meist, wie er es selbst nennt, in ein *periodicum* oder *congeries* übergeht. Darin liegt ein besonderer Fall von jenen „Wortketten“ vor, welche für seinen Stil — vorläufig in den tschechischen Schriften — als charakteristisch festgestellt wurden. 2. Figuren aller Art, die in solchen Periodika am besten zur Geltung kommen. In erster Reihe ist es die Euphonie, welche von Comenius meisterhaft angewendet wird und blendend ist — und stets, wie es im Barockstil unerlässlich ist, seine Metaphysik als ein Musikinstrument begleitet.